

GLOBÁLNÍ NEROVNOSTI: ODKUD SE VZALY A ČÍM JSOU UDRŽOVÁNY?

Adam Čajka

Dosavadním receptem na rozvoj zemí globálního Jihu byl ekonomický růst. Spíše než k růstu skutečné prosperity však dochází spíše k růstu nerovností a zvyšování tlaku na přírodu. Jak se to stalo?

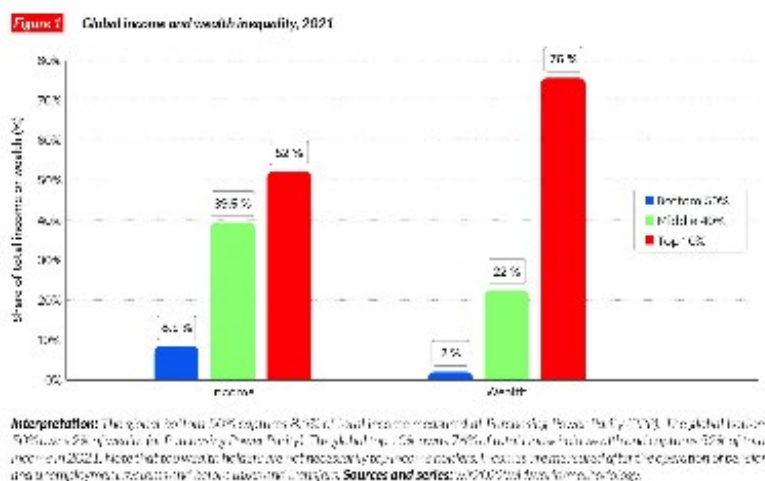
Mým záměrem je se v textu podívat se na současné globální nerovnosti a jejich hlubší příčiny jako je koloniální rozdělení světa, ohrazování občin v Evropě i v koloniích a moderní představa o rozvoji postaveném na ekonomickém růstu, která stojí v základech jak budovatelského socialismu tak současného akcionářského kapitalismu.

Organizace Oxfam každý rok zveřejňuje statistiky narůstající globální nerovnosti. V roce 2022 byl report Oxfamu Inequality Kills zaměřen mimo jiné i na specifika roku s covidem, během něhož bohatnutí bohatých a chudnutí chudých bylo ještě intenzivnější než obvykle. Obdobný přehled vydává World Inequality Report, z jehož stránek můžeme vytáhnout údaje, které rostoucí propast ilustrují. Nejbohatších deset lidí (bílých mužů) za období covidu zdvojnásobilo svůj majetek. Z nich horních osm nejbohatších dnes disponuje stejným majetkem jako celá chudší polovina lidstva (viz obrázek 1). Dnes 10% nejbohatších lidí na planetě vlastní 76 % světového bohatství, přičemž 50% chudších obyvatel světa vlastní 2%. V Evropě 10% nejbohatších vlastní „pouhých“ 60% bohatství (viz obrázek 2). V ČR v roce 2019 vlastnilo nejbohatších 10% obyvatel 64% majetku.

Obrázek 1: Grafika znázorňuje to že osm nejbohatších lidí vlastní stejně jako chudší polovina lidstva, což jsou téměř čtyři miliardy lidí.

Lidstvo více než kdy dříve mění přírodní svět a naše činnost narušuje systémy podporující život. Přejde mi však důležité si uvědomit, jaká část lidstva je za toto ničení zodpovědná. Dle jiných dat Oxfamu můžeme upřesnit, že 10% nejbohatších lidí má na svědomí 52% emisí skleníkových plynů vyprodukovaných mezi lety 1990 a 2015. Konkrétním příkladem vysoké spotřeby je využívání letecké dopravy, kde na nejbohatší 1% připadá 50% emisí, přičemž pro srovnání 80% obyvatel planety letadlem nikdy neletělo. Pokud tuto perspektivu rozšíříme na dobu od počátku průmyslové revoluce (18. století), pak jsou podle ekonomického antropologa Jasona Hickela země globálního Severu (Evropa, Severní Amerika, Austrálie) zodpovědné za vypuštění 92 % historických emisí skleníkových plynů, zatímco globální Jih (Latinská Amerika, Asie, Afrika), kde žijí čtyři pětiny populace světa, pouze za zbylých 8 %. Hickel upozorňuje, že země globálního Jihu svojí environmentální zátěží od průmyslové revoluce po současnost ještě ani nepřekročily klimatickou planetární mez, a to dokonce i při započítání průmyslově dlouhodobě expandující Číny. Za stav planety je tak mnohem více zodpovědný Sever a i mezi obyvateli Severu je odpovědnost za zátěž rozdělena nerovnoměrně, protože pouze někteří lidé mají přístup k luxusní spotřebě (soukromé tryskáče, jachty, vozové parky atp.)

Obrázek 2: Graf zachycuje globální nerovnost v příjmech a v majetku v roce 2021.

Odkud nerovnost pramení, čím je udržována a jaké jsou výhledy na její snížení? Abychom na tyto otázky dokázali odpovědět, pomůže nám se nejprve vrátit do historie a zaměřit se na několik období, která spolu na první pohled nesouvisí, a pak se podívat na stále přítomné doporučované recepty na nerovnost a mýty okolo nich.

Jak jsme se v nerovném světě ocitli?

Je rozdíl v tom, zda současnou nerovnost chceme vnímat jako vedlejší efekt nebo nedostatek současného globálního kapitalismu, který lze opravit, nebo jako přirozené vyústění toho, jak jsou trh a s ním spojené vztahy nastaveny. Existuje více pokusů o vysvětlení nerovnosti. První příběh o nerovnosti je, že by se jednotlivci měli více snažit, být celkově zodpovědnější za svůj život a vymanit se vlastní pílí z chudoby. Jiný pohled vnímá jako zásadní institucionální změny, které by v rámci stávajícího systému zajistily spravedlivější redistribuci zdrojů a příležitostí (dobré vládnutí, zavedení kvót apod). Oba tyto příběhy opomíjejí systémový pohled, historii a otázky moci a privilegií. Podívejme se na hlubší příčiny současných nerovností jako je koloniální rozdělení světa, ohrazování

občin v Evropě i v koloniích a moderní představu o rozvoji, stojící v základech jak budovatelského socialismu tak i kapitalismu.

Kapitalismus nevznikl vynálezem parního stroje a dalších technologií, ale jeho zavedení předcházelo mnoho společenských změn v Evropě i v samotné Británii. Kromě kolonizace dalších kontinentů, kterou v 15. století započalo Španělsko a Portugalsko, bylo k vybudování budoucího kapitalistického systému potřeba změn na evropské půdě. Proces ohrazování občin byl systematickou mocenskou politikou tehdejší vládnoucí vrstvy a provázelo jej zvyšování daní, zábor půdy, vyvlastňování či doslova ničení občin (pálení úrody na polích či v sadech). Občiny jsou volně dostupné a komunitně spravované statky jako např. půda, pastviny, lesy nebo vodní zdroje. Proces ohrazování občin postupně omezoval soběstačné živobytí na venkově. V důsledku tohoto tlaku a umělého vytváření nedostatku byli lidé vytlačeni z půdy, migrovali do měst jako budoucí dělníci v továrnách. Tento proces byl postaven na násilí a povstání proti němu byla mnohokrát vojensky potlačena. Průmyslová revoluce v Británii potřebovala chudé masy migrující z venkova do měst, kde lidé, dříve pracující v zemědělství, dostali novou námezdní práci v továrnách. Německá ekofeministka Maria Mies používá termín vnitřní a vnější kolonizace, přičemž jejich kombinace umožnila následnou expanzi kapitalismu. Nerovnost tedy během kolonizace začala růst nejen globálně, ale i v rámci evropských zemí, kde narůstal počet lidí bez půdy.

Velká Británie a jiné evropské země vybudovaly svá koloniální panství po celém světě a pro svůj hospodářský rozvoj použily přírodní zdroje, zemědělskou půdu i práci obyvatel držav. Celý tento proces byl postaven na násilí, ať už šlo o genocidy, obchod s otroky či silové udržování mocenské pozice kolonizátorů. Zamořské kolonie sloužily i jako odbytiště zboží. Ilustrativním příkladem je dovoz indické bavlny, který umožnil rozvoj britské textilní výroby. Pěstování bavlny, indiga a jiných vývozních surovin na indickém subkontinentu snižovalo potravinovou bezpečnost (a bylo jedním z faktorů hladomorů, protože byla půda věnovaná bavlně a barvivům a nikoliv potravinám) a země se navíc později stala zčásti závislá na anglickém textilu. Není náhoda, že symbolem indického hnutí za nezávislost vedeného Gándhím se stal ruční tkalcovský stav symbolizující domácí výrobu textilu a tím pádem osvobození od nakupování britského textilu.

Rozvoj nebo kolonialismus v převleku?

Ze střední školy si pamatuji, že kolonialismus byl ukončen procesem osamostatnění jednotlivých národů, přičemž mi vždy přišlo zvláštní, že některé předtím ani neexistovaly a jiné byly rozděleny na mapě podle pravitka (např. Mali). Dekolonizace probíhala od 19. století (Brazílie), zrychlovala po druhé světové válce a až na několik výjimek byla završena koncem 60. let. Do vztahu mezi Severem a Jihem vstoupilo téma rozvojové pomoci a spolupráce. Avšak během studené války se mnohé „rozvojové“ země staly kolbištěm velmocí, které je zpravidla sytily zbraněmi a podporovali místní diktátory, což má na státy destruktivní dopady dodnes (např. Demokratická republika Kongo).

Velkou změnou byla druhá světová válka. Problém chudoby a nerovnosti měly v druhé polovině 20. století vyřešit tzv. brettonwoodské instituce – Světová banka (SB), Mezinárodní měnový fond (MMF) s Všeobecná dohoda o clech a obchodu (GATT). Tyto instituce měly původně zajistit poválečnou obnovu, poskytovat státům půjčky a postupně asistovat propojování a liberalizaci ekonomik vstříc k volnějším trhu. Jedním z nástrojů, který má dopad na zvyšování nerovností, jsou tzv. programy strukturálního přizpůsobení, které byly de facto souborem hospodářských opatření, které země musely zavést

jako podmínku k tomu, aby dostaly půjčky od velkých institucí. Programy byly postaveny na neoliberálních principech, skrze které bylo poměrně tvrdě nastavováno prostředí podporující volný trh, ekonomický růst bez ohledu na ochranu domácího hospodářství či dopady na sociální sféru (snižování prostředků plynoucích do veřejného školství, zdravotnictví nebo podpory hromadné dopravy). Paradoxem je, že např. USA, které mají v institucích jako je SB nebo MMF vysokou rozhodovací pravomoc a právo veta, se rozvinuly mimo jiné díky ochraně domácího trhu. Důsledkem těchto politik jsou zahraniční investice do megaprojektů (infrastruktura, těžba elektrárny, velké přehrad, speciální ekonomické zóny). Tyto projekty zvyšují HDP avšak mnohdy za cenu vysídlení původních obyvatel, velmi nedůstojných pracovních podmínek a destrukce přírody. Washingtonské instituce sehrály významnou roli v šíření tržního hospodářství a ve své misi snižovat nerovnosti buďto selhaly nebo dokonce k nárůstu nerovností přispívají.

Jedním z největších mýtů rozvojové spolupráce je, že Sever rozvíjí Jih. Zambijská ekonomka Dambisa Moyo upozornila na destruktivní efekt rozvojové pomoci, která podporuje závislost přijímajících zemí na donorech a zbavuje příjemce motivace a možnosti vybudovat své vlastní hospodářství. Typickým příkladem destruktivní rozvojové spolupráce byl dovoz sušeného mléka z Evropy (včetně ČR) do Thajska. Jelikož EU výrobu silně dotovala, dovážené sušené mléko bylo levnější než místní čerstvé mléko a místní výrobci tak zkrachovali. Dále je důležité si uvědomit, že globální Jih poskytuje své zdroje (zemědělské produkty, primární komodity, vzácné kovy) a levnou pracovní sílu pro potřeby ekonomik Severu. Sever prosperoval díky tomu, že pravidla světového obchodu byla nastavena nerovně. Např. Demokratická republika Kongo patří mezi nejbohatší země světa co se týče nerostných surovin. V zemi se těží měď, zlato, diamanty, kobalt, uran či koltan - tantalový kov klíčový pro výrobu mikročipů. Kongo slouží jako zdroj surovin mnoha státům a technologickým firmám, avšak z obrovského bohatství takřka nic nepropadne obyčejným lidem. Výčet finančních a materiálních toků mezi Severem a Jihem bourá představu o pomáhajícím Severu. Hicel mluví o čistém transferu zdrojů z Jihu a tento přesun např. za rok 2015 vyčísluje na 12 miliard tun surovin, 822 milionů hektarů půdy, 21 exajoulů energie, 188 milionů človeko-roků práce. Bylo to zhruba 30 násobek toho, co putovalo ze Severu na Jih.

Krom kontroly území a jejich obyvatelstva měla však kolonizace jeden neviditelný, ale o to mocnější důsledek, který je bohužel stále aktuální. Je jím vnucení evropského pohledu na svět lidem, kteří kolonizaci přežili. Někdy se o tomto jevu hovoří jako o kolonizaci myslí, jejíž projevem může být obecné přijímání západního modelu rozvoje, neochvějná víra v racionalistickou vědu nebo rasismus. Ve výsledku si neumíme představit jiné možnosti soužití. Kolonizace myslí (a naší schopnosti imaginace) probíhá na všech úrovních počínaje základním vzděláváním nebo nedělní návštěvou kostela, konče hluboce zakořeněnou touhou umožnit svým potomkům život v koloniálním centru, ať zažijí úspěch tak, jak ho definuje kolonizátor.

Růst jako recept na nerovnost?

Stejně jako během druhé poloviny 20. století, i dnes je hlavním receptem na chudobu a nerovnosti ekonomický růst. Vládám světa není doporučován ani tak spravedlivější sociální systém, lepší vzdělávací systém nebo rozvoj šetrný k přírodě, ale právě růst se slibem jeho „prokapávání“ mezi širší populaci. Cokoliv je dobré pro růst, je správnou politikou, ať už je to vytváření prostředí pro přímé zahraniční investice nebo speciální ekonomické zóny s omezením jinde platné legislativy, které vedou k závodu ke dnu ve snižování účinnosti environmentální legislativy či ochrany práv zaměstnanců. Z toho plynou problémy jako je

znečištění přírody a porušování pracovních podmínek.

Prokapávání však zdá se nefunguje a namísto „pozvednutí velkých i malých lodí“ na přílivové vlně růstu, dochází spíše ke koncentraci bohatství a moci v rukou úzké skupiny lidí, jak opakovaně ukazuje Oxfam i letošní World Inequality Report. Kapitalismus je dnes stejně jako v minulosti postaven na umělém vytváření nedostatku a jeho provoz samospádem vede k oslabování veřejné sféry a koncentraci privátního bohatství. Proces ohrazování občin jednak pokračuje (privatizace) a je navíc zesílen komodifikací v oblastech, kde dříve nebyla myslitelná: bydlení se stalo tržní komoditou stejně jako naše osobní data a pozornost na sítích. Hybateli globálního trhu jsou spíše než státy nadnárodní korporace. Firmy koncentrují mnohem více moci než státy, které lze s trochou nadsázky vnímat jako subjekty na ochranu soukromého vlastnictví. Konkrétně Elon Musk (Tesla) nebo Jeff Bezos (Amazon) než aby přistoupili na potřebu změny globální i osobní politiky, se raději uchylují k představě kolonizace jiných planet - směrem do vesmíru, s vynaložením extrémního jmění. Nabízejí tak dystopickou vizi přežití pro hrstku nejbohatších jako pan Peter, jejich ztělesnění ve filmu *Don't Look Up*? Ve svém jádru jsou dnešní firmy - zejména veřejně obchodovatelné společnosti jako Facebook, Coca-Cola, Google, Pfizer, Amazon - nadesignované tak, aby generovaly zisk úzké skupině akcionářů, u kterých se u nich koncentruje a tím se jen dále zvyšují nerovnosti a roste chudoba.

V otázce chudoby a receptů na ni je zásadní (a velmi problematické) to, jak chudobu měříme. Jednou z kritik je, že hranice extrémní chudoby stanovená Světovou bankou na 1,90 USD/ den je velmi nízká. Za tuto částku je i na globálním Jihu stěží možné přežít. To, jak se stanovují čísla, s sebou nese vždy předpoklady a politické implikace. Pokud se hranice chudoby stanoví příliš nízkou, udržuje se tím příběh o tom, jak mnoha lidem úspěšně pomáháme, ačkoliv to tak být vůbec nemusí. S hranicí chudoby lze polemizovat - když ji stanovíme na 5,50 dolarů, nedosáhne na ni zhruba polovina lidstva. Částka, která by měla umožnit aspoň trochu důstojný život je spíše 7,40 dolarů na den. Hickel dodává, že pokud bychom nad tuto hranici chtěli dostat všechny obyvatele planety současným tempem prokapávání a růstu, trvalo by to zhruba 180 let. Vzhledem k tomu, že ekonomický růst se nám nedaří oddělit od spotřeby zdrojů, 180 let růstu by neskončilo vyřešením chudoby, ale kolapsem planetárního ekosystému. Logika kapitalismu (i budovatelského socialismu) vnímá růst jako lék. Tyto centralizované modely jsou dlouhodobě kritizovány. Na kombinaci velké části alternativních hlasů stojí hnutí nerůstu. Nerůst vnímá dosavadní recepty jako přežitek sloužící úzké skupině lidí z úzké skupiny zemí a navrhuje dekomodifikaci (vynětí oblastí z tržní logiky), větší spravedlnost a rovnost jako lék na růst. Nerůst navrhuje snižování spotřeby a výroby na globálním Severu a redefinici toho, co je dobrý život, a to tak, aby na něj mohli dosáhnout i lidé na globálním Jihu bez toho, aniž bychom zničili biosféru.

Alternativní cesty k dobrému životu

Pokud chceme dosáhnout globální udržitelnosti, nemohou jít země Jihu cestou západního modelu rozvoje, protože jednak nemohou v takovém rozsahu kolonizovat a ekosystémy planety by to už ani neumožnily. Bohužel, některé země globálního Jihu jsou dlouhodobě nuceny jít západní cestou rozvoje, protože musí splácet dluhy Světové bance a Mezinárodnímu měnovému fondu a naplňovat jimi stanovená ekonomická kritéria. Odpuštění dluhů (mnohdy způsobených diktátory) je jedním z klíčových témat. (Pro hlubší pochopení lze doporučit vynikající knihu Davida Graebera *Dluh. Prvních 5000 let*). Vedle dluhů je další oblastí vyrovnání mezi Severem a Jihem demokratizace mezinárodních institucí (ve Světové bance a Fondu mají USA díky svému postavení prakticky právo

veta) a klimatické reparace.

Je-li nerůst alternativou k růstovému ekonomickému systému na Severu, jak je tomu na Jihu? Post-rozvojové myšlenkové proudy a praxe z Jihu se v mnohém s nerůstem shodují, sahají mnohem hlouběji do historie a mohou být v lecčems inspirací pro současnou práci na sociálně-ekologické transformaci i pro globální Sever.

V roce 2012 začal Ashish Kothari, jeden z významných představitelů post-rozvoje z indické environmentální organizace Kalpavriksh sbírat na indickém subkontinentu příklady iniciativ, které praktikují buď alternativní rozvoj nebo se vůči západnímu modelu rozvoje vymezují a snaží se o rozvoj, který naplňuje potřeby lidí a neškodí, ba naopak prospívá i jiným formám života. V roce 2022 interaktivní mapa těchto příkladů (<https://vikalpsangam.org/>) obsahuje přes 1500 záznamů (ekologické zemědělství, výrobní družstva, solární energetika, přímá demokracie, ženské svépomocné skupiny). Během této výzkumné a síťovací práce vznikla vize Radikální ekologické demokracie, přičemž slovo *radikální* odkazuje na hledání kořenů problémů, *ekologická* bere v úvahu všechny planetární meze (např. oproti současnému úzkému zaměření na redukci oxidu uhličitého) a *demokracie* zkoumá zároveň možnosti participace lidí na veřejném dění, které na ně má dopad, a také smysluplné vytváření fór, odpovídající jejich potřebám v celé jejich pestrosti.

Ashish Kothari sbírá a propojuje příklady radikální ekologické demokracie z mnoha míst světa. Jedná se o alternativní potravinové sítě propojující producenty i spotřebitele, výrobní i spotřebitelská družstva postavená na principu "jeden člen jeden hlas", školy usilující o dekolonizaci vzdělání nebo iniciativy etického turismu. Největší myšlenkovou odezvu našel v Latinské Americe v koncepcích vycházejících z „andské filozofie“. Jedním z nich je *Buen Vivir* („dobrý život“), což je soubor myšlenek, způsob existence nebo hodnotový rámec, který nahlíží rozvoj celistvěji, v přímém kontrastu s tržním kapitalismem, a dále otevírá možnosti dekolonizace představitosti o tom, co je pokrok, rozvoj a dobrý život v souladu s přírodním světem. *Buen Vivir* patrně vychází ze staršího domorodého konceptu *Sumak Kawsay* (např. „život v rovnováze“ nebo „*existence plná života*“), který lehce upravuje, a tak je *Buen Vivir* aplikovatelný politicky a srozumitelný i podle západních kulturních vzorců. *Sumak Kawsay* představuje odlišný způsob bytí, neboť v tomto modu bytí je ekonomická i jiná spravedlnost nahlížena nejen z perspektivy lidí, ale i ostatních tvorů, živé Matky Země (Pacha-Mama) a dalších ne-lidských společenstev, včetně oduševnělých horstev, vod a lesů. Zjednodušeně řečeno kvalita bytí je založena na propojenosti s okolním světem a na jejím postupném prohlubování na úrovni osobní, rodinné, komunitní i regionální. Příkladem může být Bolívie, která v roce 2012 zavedla Zákon o právech Matky Země.

Koncepty z Jihu mohou inspirovat nerůstové hnutí na Severu ale i tím, jak se organizovat a rozšiřovat představitost o tom, jak se vztahovat k sobě a živému světu (nikoliv *přírodním zdrojům* poskytujícím *ekosystémové služby*). Rizikem zůstává jejich dezinterpretace, romantizace nebo zjednodušení ve stylu new age, protože tak může dojít k nepochopení podstaty konceptů, unáhlenému upuštění od veškeré západní vědy nebo ke zneužití formou komercializace. Nerůst se může z post-rozvojových přístupů na globálním Jihu inspirovat jejich ontologií, množstvím a diverzitou ekonomických alternativ či existujícími demokraticky spravovanými občinami. Společně tyto přístupy nabízejí cestu k dekolonizaci vztahů i myšlení.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

